Akademik kommunikasiya

Tələbələrdə tədqiqatçılıq qabiliyyətinin formalaşdırılması

Akademik kommunikasiya müxtəlif vasitələrlə elmi biliklərin yayılması mexanizmi, bu kontekstin formalaşdırılması prosesidir. Bu göstəricilər ali məktəblərdə akademik kommunikasiya vərdişlərinin formalaşdırılması işinin əsasını təşkil edir. Akademik kommunikasiya müasir tələbə-magistrlərdən geniş erudisiyaya, fundamental elmi baza və yaradıcılıq metodologiyasına, informasiyanın əldə edilməsi, işlənməsi, saxlanması və istifadəsi qaydalarına yiyələnməyi, səmərəli elmi-tədqiqat fəaliyyətinə malik olmaq, elmi məqalələr yazmaq, auditoriya qarşısında çıxış etmək bacarığı tələb edir.

Akademik kommunikasiya bakalaviatura və magistratura pillələrində müxtəlif məzmunlu akademik mətnin elmi üslubda formalaşdırmaq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi, tərtibi, redaktəsi, təqdim edilməsi və bu sahədə bacarıqların formalaşdırılmasıdır. Əsas şərt Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti çərçivəsində elmi işgüzar fəaliyyətin həyata keçirilməsidir: tələbələrdə beynəlxalq elmi jurnalların tələblərinə cavab verən elmi məqalələr yazmaqda vərdişlər yaratmaq, qrant layihələri hazırlamaq, elmi tədqiqatların nəticələrini konfranslarda yüksək səviyyədə təqdim edə bilmək. Bunun üçün elmi mətn qurmağı, akademik yazının dil və üslub xüsusiyyətlərini, parametr və prinsiplərini, beynəlxalq norma və tələblərini bilmək lazımdır.

Akademik kommunikasiyanın əsas məqsədi bakalavr və magistr tələbələrdə bacarıq və fikirləri üslubi cəhətdən elmi şəkildə düzgün formalaşdırmaqdır. Akademik kommunikasiyanın şifahi və yazılı formaları var. *Yazılı akademik kommunikasiyada* tələbələr elmi mətn qurmağın dil, üslub parametrləri və prinsiplərini, akademik yazıların beynəlxalq normaları və tələblərini mənimsəməkdə müəyyən bilik, bacarıq və səriştələrə sahib olmalıdırlar: mətni məntiqi cəhətdən nizamlamalı, akademik yazının müxtəlif model və texnologiyalarından istifadə etməli, mətnin adresat tərəfindən qəbul edilməsi amilini nəzərə almalı, başqasının nöqteyi-nəzərini, mövqeyini başa düşməli və hörmət etməli, problemləri, ehtimalını

əsaslandırmalı, müxtəlif mənbələrdən məlumatlar seçməli, ümumiləşdirməli və istifadə etməli, nitqin elmi üslubunun normalarına uyğun mənalı və məntiqli mətn hazırlamalı və tədqiqatların nəticələri hesabat şəklində təqdim olunmalıdır. Yazılı akademik kommunikasiya aşağıdakı mərhələlərdən keçir: əsas janrları, üslubu, elmi işlərin quruluş və kompozisiyası, emi aparaturu və onun keyfiyyəti, ədəbiyyat siyahısı, sitat və istinad etmə, plagiat və antiplagiat anlayışları, cari nəzarət və aralıq attestasiya formaları.

Sifahi akademik kommunikasiya elmi nitq nəzəriyyəsi, təcrübəsi və ritorik kanon, müəyyən çıxış mətni üzərində iş mərhələləridir. Bura nitq vasitələri ilə elmi mətnin əsaslandırılması, arqumentlərin, tövsiyələrin rolu, şifahi elmi nitqin spesifikliyi — məntiqliyi, əyaniliyi, sxematik təqdimetmə ehtimalı, eləcə də elmi (referat) məlumat, seminar məşğələlərində çıxış, şifahi rəy, magistrin buraxılış işinin ixtisas müdafiəsi və s. daxildir. Şifahi akademik kommunikasiyanın dialoq janrı elmi məruzənin müzakirəsi və söhbətlə yekunlaşır, monoloq janrı informasiyaverici xarakter daşıyır. Monoloq biliklərin ötürülməsi, çatdırılmasıdır, bu halda danışan dinləyənlərin informasiya qəbuletməsini, intellektual bacarıqlarını, eyni zamanda buna hazır olub-olmadıqlarını nəzərə almalıdır. Bu növə müxtəlif məzmunlu nitqlər — məruzə, mühazirə və s. məlumatlar aid edilir.

Məruzə müəyyən bir mövzu ətrafında söylənilən monoloji nitqdir, həcminə və məntiqi məzmununa, adresata çatdırma zamanında məsuliyyətinə görə xarakterizə olunur. Məruzənin mətni əvvəlcədən hazırlanır: mövzu dəqiqləşdirilir, bu barədə material toplanır, mənbələrə müraciət olunur, biblioqrafiya tərtib edilir, tezis və ya plan hazırlanır, nəticə ilə yekunlaşır. Məruzə şifahi şəkildə təqdim olunsa da, mətnin tam şəkildə oxunması norma hesab olunur. Məqsəddən asılı olaraq, məruzənin mətni məlumat (xüsusilə elmi mövzuda), müzakirə (xüsusilə, işgüzar hesabat, dərsliklər) xarakterli ola bilər. Bütün hallarda dəqiq məntiqi struktura, faktlara əsaslanmalı, şifahi olduğu üçün həm neytral, həm publisistik, həm də ədəbi dillə bərabər şəkildə reallaşmalı, həmçinin məruzəçi tərəfindən, məqsəddən asılı olaraq, ritorik şəkildə dialoqlaşmalıdır. Məruzə bu və ya digər şəraiti, nəticəni kəmiyyət və keyfiyyət baxımından qiymətləndirmə vasitəsidir, ona görə də mətni müvafiq konkret bir

məsələyə həsr edilməli, nəticələr dəqiq olmalıdır; müəllif fikirlərini obrazlı, cəzbedici şəkildə ifadə edə bilər.

Auditoriya qarşısında yüksək səviyyədə çıxış üçün bəzi məsləhətlər:
məruzənin vaxtı 10-15 dəqiqə nəzərdə tutulmalıdır. Ona görə də hazırlıq zamanı
mətndən ən vacib məsələləri seçməli, fəsil və bölmələrin məzmunu qısa şəkildə
çatdırılmalıdır. Tam şəkildə, yəni yazılı məlumatı mənimsədikdən və eyni məzmunu
şifahi şəkildə də verə bilməyə hazır olduqda məruzə söylənməlidir, bu, təbii ki,
auditoriyaya yaxşı təsir bağışlayır. Lazım gəldikdə pauzadan istifadə etməli,
tələsməməli, nitqin sürəti dəqiqədə 120 sözdən artıq olmamalıdır. Çıxış zamanı
sözlərin sonluqlarını aydın ifadə etməli. Əvvəlcədən dinləyicilərin sizə hansı
sualları verə biləcəyini müəyyənləşdirməli, auditoriya qarşısında özünüzü tam
hazırlıqlı göstərməli, təmkininizi qorumalısınız (bu, auditoriyanın əhvaliruhiyyəsinə təsir göstərir). Daha sərrast cavab üçün əvvəlcədən, ehtiyac olduqda,
sxem, diaqram, xəritə, foto və s. tədarükü görməli.

Məruzəçidə üç əsas keyfiyyət cəmlənməlidir: analiz aparmaq, nəticələri dinləyicilərə dəqiq çatdırmaq və suallara mükəmməl cavab vermək. <u>Bu üslubda</u> aşağıdakı normalar vacibdir:

- cümlələr uzun, mürəkkəb olmamalı;
- alınma və beynəlmiləl sözlərə müraciət etdikdə məruzəçi sözlərin mənasını
 özü üçün dəqiqləşdirməli;
- terminlərə geniş yer verməməli;
- giriş konstruksiyalar (göründüyü kimi, bizim fikrimizcə və s.) az işlədilməli;
- mətnlərdə basmaqəlib, ştamp ifadələrdən qaçmalı;
- müəllif münasibətindən, mən əvəzliyi və mənim fikrimcə modal sözlərdən az istifadə etməli.

Elmi məruzələrin strukturu, əsasən, aşağıdakı kimi oilmalıdır:

- mövzunun xülasəsi;
- mövzunun və tədqiqatın aktuallığı;
- mövzunun məqsəd və vəzifələri;
- eksperimental xarakter daşıyırsa, hipotezi;

- tədqiqat metodu;
- tədqiqatın nəticələri (faktlarla sübutu).

Məruzə ali orqan, cavabdeh şəxs və ya şəxslər qarşısında hesabatdır. Məruzəçinin sözünü kəsmək, müdaxilə etmək olmaz, sonra iştirakçılar tərəfindən mövzu ətrafında çıxışlar edilir, müzakirələr aparılır və yekun qərar qəbul edilir.

Mühazirə ali məktəblərdə professor-müəllim heyətinin müvafiq fənnin mövzusunu şifahi şəkildə izah etməsi, tədrisin tipologiyasında qrup şəklində dərslərin keçirilməsində mühazirə-seminar sisteminin elementidir. Mühazirənin fərqli növü vardır: tədris, ictimai, epizodik və silsilə. Bunların hamısına eyni tələblər qoyulur: elmilik, konkret ideya, forma və məzmun vahidliyi, ifadədə emosionallıq. Mühazirəçi istənilən sayda dinləyiciyə informasiya verə bilər – informasiya alınır, təfəkkürdə analiz olunur və konspekt şəklində qeyd olunur. Mühazirə, məruzədən fərqli olaraq, müzakirə olunmur – oxunur və ya dinlənilir, mühazirənin istənilən məqamında mövzunun aydın olmayan məsələsi ilə bağlı suallar verilə bilir (çünki söylənilənləri hamı eyni məzmunda qavramır və eyni reaksiya vermir). Yaxşı olar ki, suallar qeyd şəklində mühazirə bitəndən sonra və ya növbəti mühazirədən qabaq cavablandırılsın, bu, mühazirənin monoloji yaxud dialoji formada qurulmasından asılıdır. Dialoji formada mühazirəçi auditoriya ilə qarşılıqlı söhbət aparır, suallarına ya özü cavab verir, ya da auditoriyadan cavab gözləyir, sonda cavablara şərh verir. Auditoriya ilə dialoq dinləyicilərin dərs prosesində aktiv olması üçün ən sadə formadır. Üstünlüyü budur ki, dinləyicilərin diqqəti mövzunun müəyyən məsələlərinə cəlb olunur, eləcə də auditoriyanın məzmunu qavrama tempi təyin edilir. Qrup böyük olduqda bu metodun effektivliyi özünü doğrultmur, çünki bu halda vaxt çatışmazlığından dinləyicilərin hamısı ilə fikir mübadiləsi aparmaq olmur; doğrudur, auditoriya aktivləşəir, hətta bəzi dinləyicilərin anlaşılmayan suallarına da cavab tapılır, lakin sərbəst fikir mübadiləsinə şərait yaradıldıqda qarşı tərəfin fikir müxtəlifliyi genişlənir.

<u>Cıxış</u> akademik kommunikasiyanın çox yayılmış növlərindən biridir, planlı şəkildə, mətləbə görə söylənilir. 2 – 3 dəqiqə çəkən çıxış qeydlərə əsaslanır. Lazım gəldikdə, yəni nöqsan söylənildikdə məruzəçi çıxışa öz münasibətini bildirə bilir.

Monoloji nitqin bu növü məruzə və hesabatdan sonra, eləcə də dissertasiyaların müdafiəsində elmi işlə bağlı səsləndirilir, ətraflı müzakirə olunur, sonda müvafiq qərar qəbul edilir.

Ali məktəblərə verilən müasir tələblərə əsasən tələbələr də, müəyyən mənada, tədqiqatçı olmalıdırlar. Tələbənin tədqiqatçılığı müəllimdən fərqlənir. Müəllim təlim materialında dolaşıq və mübahisəli məsələləri aydınlaşdırır, tələbələrə düzgün variantlar öyrədir. Tələbələr isə, müəllimdən fərqli olaraq, tədqiq olunmuşları araşdırır, yəni təlim materialı üzərində düşünür, axtarış aparır, əlverişli variant seçir, tədqiqatı şüurlu mənimsəyir. Təfəkkürün fəallığı təlim materialının dərk edilməsi prosesini sürətləndirir, mənimsəməni xeyli asanlaşdırır, bu yolla əldə edilən biliklər möhkəm olur və uzun müddət yadda qalır.

Tədqiqatçılıq qabiliyyətinin formalaşmasında alqoritmlərin rolu böyükdür, mühakiməni düzgün qurmaq üçün yaxşı örnəkdir: təfəkkür qanunlarından dəqiq istifadə etməyi öyrədir, elmi işdə tədqiqatçılıq bacarığına yiyəlnməyi təmin edir. Tədqiqatçılıq qabiliyyəti yüksək olan tələbə müstəqil, sərbəst mühakimə, mükəmməl qrammatik hazırlıqla elmi material barədə dolğun, aydın və sistemli məlumat verir.

Tədqiqatın müəyyən mərhələləri tədricən mənimsənilir: birinci mərhələdə materiallar toplanılır, ikincidə toplanan materiallar ümumiləşdirilir və qruplaşdırılır, üçüncü mərhələdə isə müəyyən bir nəticəyə gəlinir. Təlim prosesi nə qədər məqsədəuyğun qurularsa, tələbənin istedadı, tədqiqatçılıq qabiliyyəti bir o qədər də tez üzə çıxar və inkişaf edər. Hər bir tələbənin mənəvi dünyasına ilkin olaraq müəllim daxil olur. Müəllim tələbənin tədqiqatçılıq bacarığını düzgün müəyyənləşdirməkdə, ona fərdi yanaşmada, inkişafına düzgün istiqamət verməkdə yardım göstərir; o, tələbənin elmi işə marağında, düşüncə tərzində böyük dönüş yarada bilən yeganə fərddir. Müəlliminin özü tədqiqatçı olmalıdır, qeyd olunan qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi, dərslərdə tələbələrin fəallığının necə, hansı yollarla artırılması, yüksəldilməsi birbaşa ondan asılıdır. Fikir və düşüncələrini hər yerdə və hər zaman sərbəst şəkildə ifadə etməyi bacaran, müstəqil mühakimə yürüdə bilən tələbə formalaşdırmaq professor-müəllim heyətinin qarşısında duran ən ümdə

vəzifələrdəndir; dərslər də elə qurulmalıdır ki, tələbələr maksimum fəallığa nail olsunlar.

Tədqiqatçılıq qabiliyyətinin düzgün istiqamətdə inkişafi gələcəkdə tələbəni böyük uğurlara apara bilər. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, hər tələbəni tədqiqatçılığa, axtarışa cəlb etmək düzgün deyil. Tələbələrin elmi-tədqiqat işinin təşkili tədris prosesinin davamına, dərinləşdirilməsinə xidmət edir, ali təhsil müəssisəsinin kafedra, laboratoriya, elmi tədqiqat mərkəzləri və institutlarında təşkil olunur. Bu işlərə rəhbərliyi ali təhsil müəssisəsinin professor və müəllimləri, elmi bölmələrin əməkdaşları və doktorantlar həyata keçirir. Onların istiqaməti ilə tələbənin yaradıcı, sərbəst araşdırmaq, tədqiqat aparmaq və öyrənmək fəaliyyəti nəzərdə tutulur. İnteraktiv təlim tələbələrin yaddaşını yeni elmi biliklərlə, məlumatlarla zənginləşdirməklə yanaşı, həm də onların düşünmə, mənimsəmə, yaradıcı təfəkkürü, eləcə də araşdırma bacarığını müntəzəm inkişaf etdirməsinə əsaslanır. Biliklərin mənimsənilməsi prosesində təfəkkür və tədqiqatçılıq fəallığı təmin olunur.

İnteraktiv təlim, istedadlı tələbələrlə iş zamanı aşağıdakılara istinad edilir:

- təfəkkürün inkişafı;
- biliklərin yaradıcı tətbiqi;
- təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi

Təfəkkürün təzahür forması dil materialları əsasında formalaşır. Hər kəs eyni fikirləri düşünə bilər, lakin onu müxtəlif söz və cümlələrlə ifadə edir. Tələbənin yaradıcı təfəkkürünün, tədqiqatçılıq qabiliyyətinin formalaşdırılması və inkişafı üçün öncə təfəkkür qanunları haqqında onlara bilgi vermək lazımdır.

Tədqiqatçılıq yeni biliklər almaq, onları ümumiləşdirmək, qazanılmış bilikləri tətbiq etmək məqsədilə aparıla bilər, bu zaman tədris prosesinə elmi tədqiqat elementləri daxil olur. Tələbələr nəzəri təhlilin aparılması metodundan istifadə edir, fərziyyələr irəli sürür və onu yoxlamaq üçün eksperimentlərdən istifadə edirlər. Müəllimin pedaqoji ustalığı həm də tələbələrin elmi təfəkkürünü, tədqiqatçılıq qabiliyyətini inkişaf etdirməsindədir. Onlara elə şərait yaradılmalıdır ki, öz fikirlərini davam və inkişaf etdirsinlər.

Tələbə və magistrlərin elmi mövzu axtarışında əsas meyar onların elmə olan marağıdır. Əgər tələbə ali məktəbdə təhsilini başa vurduqdan sonra elmdə qalmaq istəyirsə, onda mövzu elə seçilməlidir ki, o sahədə potensial araşdırmaq imkanları mümkün olsun. İlk baxışdan hansı mövzunun daha maraqlı olmasını təyin etmək çətindir, bəzən maraqlı mövzuların işlənməsi gözləniləndən də çox vaxt aparır, lakin elmə maraq tədqiqat prosesində daha da güclənir. Çox vaxt tələbələr "böyük suallar" vəd edən mövzulara can atırlar. Hər bir buraxılış işi ilə böyük sualların həllini tapmaq mümkün deyil. Maraqlı mövzunun seçilməsi və onun uğurla başa vurulması tədqiqatçının şəxsi motivasiyasından çox asılıdır.

Motivasiya tələbənin və ya tədqiqatçının elmə olan marağı ilə birbaşa bağlıdır. Elmi işə olan marağın müxtəlif aspektləri ola bilər. "Motiv" anlayışı tələbat, bioloji istək, emosiyalar, maraqlar, arzular, həyat məqsədi və s. komponentlərdən ibarət ola bilir, insanın nəyəsə tələbatından doğur. Motivasiyanın psixoloji vəziyyətdən fərqi ondan ibarətdir ki, qısa bir müddətli baş verir, motiv isə insanın bütün həyatı boyu onu müşayiət edir. Elmi-tədqiqatda daxili motivasiyalar tələbələrin idrak və inkişafa olan tələbatından doğan ilkin hal kimi formalaşır, xarici motivasiyalar isə ikinci dərəcəli rol oynayır. Onlar ətraf mühitin təsiri altında (məsələn, iş kollektivində və ya digər sosial sferada daha yaxşı yer tutmaq, daha yüksək maaş almaq) formalaşır.

Araşdırmalar göstərir ki, yaradıcı insanlarda daxili motivasiyalar xarici motivasiyanı üstələyir. Bu halda tələbələrdə elmi-tədqiqat işlərindən daha çox zövq, həzz almaq, işdə intellektual uğura can atmaq, problemi həll etməyə səy göstərmək hissləri üstünlük təşkil edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, motivasiyaları daxili və xarici olaraq sinifləşdirmək şərtidir, çünki onlar arasında sərt sərhəd də yoxdur. Belə ki, təyinata görə daxili motivasiya şəxsən insanın özündən irəli gələn haldır, xarici motivasiya isə artıq stimul kimi çıxış edir.

Tələbənin vəzifəsi, ilk növbədə, dövlət təhsil standartına uyğun bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnməkdir. Elmi-tədqiqat işinin əsas məqsədi tələbələrdə yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması və gücləndirilməsi, gənclərin elmitexniki, tətbiqi fəaliyyətə cəlb olunması formalarının inkişaf etdirilməsi və

təkmilləşdirilməsi, ali təhsilli mütəxəssislərin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün tədris-elm-tərbiyə prosesinin vəhdətini təmin edən sistemin yaradılmasıdır.

Müstəqil, yaradıcı gənclər tərbiyə etmək ali təhsil qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdəndir: müstəqil ölkəyə qabiliyyətli, istedadlı tələbələr lazımdır, onlar cəmiyyətin aparıcı qüvvələri sayılırlar.

Yoxlama sualları

- 1. Akademik kommunikasiya anlayışı nədir, formaları hansılardır?
- 2. Şifahi akademik kommunikasiya nədir?
- 3. Yazılı akademik kommunikasiya nədir, nümunələri hansılardır?
- 4. Tələbələrdə tədqiqatçılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün hansı üsullar var?